

УДК 159.922

СИВОГРАКОВА З. А.

Українська державна академія залізничного транспорту (м. Харків)

АНАЛІЗ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

На основі проведеного аналізу представлено розуміння компетентності особистості і професійної компетентності зокрема як інтегрованого особистісного утворення, а також основний зміст процесу формування професійної компетентності з точки зору розвитку особистості фахівця. Представлено сучасні психолого-педагогічні підходи щодо здійснення розвивального впливу на особистість, серед яких: поведінковий, когнітивний, інтегративний когнітивно-поведінковий, інтеракційний, суб'єктний, особистісно-орієнтований підходи. Визначені особливості суб'єктного та особистісно-орієнтованого підходів, а також релевантні їм методи психолого-педагогічного впливу.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, професійна компетентність, розвиток особистості, психолого-педагогічний вплив, суб'єктний підхід, компетенція, здатність.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної освіти на творчу ініціативу, самостійність, мобільність майбутніх спеціалістів, їхню здатність радше ставити нові цілі і пропонувати шляхи їх досягнення, ніж реалізовувати відомі способи діяльності, вимагає змін у підходах до формування особистості майбутнього фахівця у процесі його підготовки у вищій школі.

У зв'язку з цим надії науковців і практиків певною мірою пов'язані з запровадженням компетентнісного підходу. Цікавість й очікування щодо компетентнісної парадигми в освіті зумовлюють актуальність проблеми визначення її теоретичних і методологічних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що теоретичне осмислення компетентнісного підходу знаходить відображення у роботах широкого кола науковців (Н. Бібік, І. Бургун, М. Вієвської, О. Губіної, Б. Ельконіна, І. Зимньої, Е. Зєра, І. Зязюна, О. Ковальова, О. Овчарук, І. Секрет, В. Химинець, О. В. Хутмахера, А. Хуторського, Ю. Швалба, П. Щедровицького, В. Ягупова та ін.), у яких розкриваються питання змісту ключових понять: «компетенції», «компетентності», «ключових компетентностей», «предметних компетентностей», «професійної компетентності»; змісту компетентностей; особливостей та умов розвитку компетентної особистості, зокрема професійної компетентності майбутніх фахівців та ін. У контексті професійної підготовки фахівців проблеми компетентнісного підходу розробляються у роботах В. Байденко, А. Вербицького, Н. Євдокимової, Є. Казакової, В. Свистун, С. Шишова, В. Ягупова та ін.

Незважаючи на накопичений у науці матеріал, у теорії і практиці запровадження компетен-

тнісного підходу у вітчизняній вищій школі відкритими залишаються певні питання, серед яких зокрема проблема розбіжностей методологічного і технологічного характеру, питання трансформації змісту освіти у відповідності до компетентнісної парадигми, напрацювання дієвих психолого-педагогічних технологій розвитку компетентностей із урахуванням особливостей навчальних предметів і вікових характеристик учнів; розробки технологій моніторингу й оцінки компетентностей [6]. Взаємоузгодженість, неконфліктність способів вирішення цих питань має бути забезпечена опертям на цілісну систему вихідних положень-принципів певної наукової методології.

Відомими у сучасній науці є: поведінковий підхід, представлений у роботах Б. Скіннера, Р. МакФолла та ін.; принципи когнітивного й екзистенційного підходів покладені в основу досліджень Р. Мак-Малліна, А. Елліса, А. Бека; інтегративний когнітивно-поведінковий підхід використовують у своїх роботах А. Бандура і Р. Джессор; інтеракційний підхід розвивається представниками соціальної й екологічної психології (Г. Блумер, Д. Магнуссон). Насичену видатними відкриттями, повагою до людської особистості історію вивчення у межах вітчизняної науки мають проблеми суб'єктного та особистісно-орієнтованого підходів, розкриті у роботах зокрема К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, І. Д. Бєха, Г. С. Костюка, С. Д. Максименко С. Л. Рубінштейна, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко В. М. Ямницького та ін.

Метою статті є аналіз існуючих у сучасній психолого-педагогічній практиці підходів щодо здійснення розвивального впливу на особис-

тість, обґрунтування доцільності методологічного опертя в реалізації компетентнісної парадигми у підготовці фахівців у вищій школі на основні положення суб'єктного та особистісно-орієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз змісту основних понять компетентнісного підходу – компетенції і компетентності – свідчить, з одного боку, про існування вже традиційної для наукової літератури представленості широкого спектру думок і визначень щодо цього питання, а з іншого – про наявність певного порозуміння щодо інтегративного і цілісного характеру компетентності як особистісного утворення (І. Зимняя, Н. Кузьміна, В. Ягупов, В. Свистун, І. Секрет та ін.). «Компетентність – це інтегративне утворення особистості, що інтегрує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні властивості, які обумовлюють прагнення, здатність і готовність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності» [3].

Компетентність – це актуальний вияв компетенції [4], «інтеріоризована у процесі навчання компетенція, ... уже усталена якість особистості» [2], або цілісна сукупність якостей людини, необхідних для успішного виконання діяльності у певних галузях, а також здатність ефективно вирішувати проблемні ситуації і завдання у різних сферах життєдіяльності, інтегрована особистісно-діяльнісна категорія, реалізаційна здатність людини, інтегральна характеристика і соціально-культурне новоутворення людини.

У такому розумінні компетентність особистості розглядається одночасно і як результат освіти, підготовки особистості як компетентного фахівця, і як умова розвитку і набуття зрілої форми думок, мотивів, цінностей, спрямованості особистості, що прагне самоствердитися [3].

Професійна компетентність фахівця також розуміється як складне інтегральне інтелектуальне, професійне й особистісне утворення, яке формується у процесі підготовки молодшої людини у ВНЗ (В. Ягупов і В. Свистун). Показниками професійної компетентності є: знання, навички та вміння як «сукупність психічних утворень, які формують загальний і професійний інтелект»; професійна позиція як «система сформованих настанов і ціннісних орієнтацій, ставлень і оцінок ... досвіду»; індивідуально-психічні особливості фахівця і його акмеологічні інваріанти як «внутрішні чинники, які зумовлюють потребу в активному саморозвитку» [8, с. 7].

І. Зимняя, розглядаючи ключові компетентності як результативно-цільову основу освіти, виходячи зокрема з принципу єдності компетентності і професіоналізму (А. Маркова), виділяє три групи ключових компетентностей: ті, що мають відношення до самої людини як до особистості, суб'єкта життєдіяльності (здоров'язбереження, ціннісно-сислової орієнтації у світі, інтеграції, громадянськості, саморозвитку); ті, що мають відношення до взаємодії людини з іншими людьми (соціальної взаємодії, спілкування); ті, що мають відношення до діяльності людини (пізнавальні, діяльнісні) [4].

Таким чином, завдання щодо формування компетентності як результату психолого-педагогічного процесу може бути зрозумілим як завдання щодо розвитку особистості фахівця.

Для сучасної психології характерним є рівноправне існування різних підходів до розробки психолого-педагогічних, психотерапевтичних, психокорекційних, профілактичних програм, спрямованих на розвиток можливостей людини як у конкретних умовах життєдіяльності, так й особистості у цілому. В основі всіх цих підходів – різні уявлення про пріоритетне значення одних аспектів особистості порівняно з іншими щодо їх визначального впливу на реалізацію адекватних форм активності людини, а також різне розуміння ролі самої людини у процесі власної життєдіяльності і розвитку.

Так, поведінковий підхід до розвитку особистості полягає у реалізації ідей навчання умінням, навичкам, необхідним у тих чи інших умовах. Головною особливістю цього напрямку є те, що його представники не вважають своєю основною метою враховувати, відслідковувати, і тим більш, змінювати ставлення, самосвідомість, «Я-концепцію» людини. Навчання технікам, технологіям, засобам і прийомам вважається цілком достатнім для зміни поведінки і, відповідно, досягнення результатів у діяльності.

Представники когнітивного й екзистенційного підходів вважають основним у реалізації людиною тієї чи іншої поведінки її знання, переконання, усталених способів когнітивної переробки інформації (А. Бек, Р. Мак-Маллін, А. Елліс), понятійні схеми або моделі, які людина створює, а потім з їх допомогою намагається пристосуватися до об'єктивної дійсності (Дж. Келлі). Ці понятійні системи або моделі Дж. Келлі визначив як особистісні конструкти – ідеї або думки, які людина використовує, щоб усвідомити чи інтерпретувати, пояснити чи передбачити свій досвід. Психолого-педагогічні програми, мето-

логічною основою виступає когнітивний підхід, пропонують розвивати можливості людини щодо вирішення важливих для неї проблем шляхом інформування про механізми, особливості і загрози тих чи інших соціальних явищ, певної діяльності, способів поведінки тощо.

Інтегративний когнітивно-поведінковий підхід, який реалізується у рамках теорії соціального навчання А. Бандури і теорії проблемної поведінки Р. Джессора, передбачає, що розвиток тих чи інших форм поведінки зумовлюється в основному соціальним середовищем. Улаштовуючи своє безпосереднє оточення, забезпечуючи когнітивну підтримку та усвідомлюючи наслідки своїх дій, люди можуть впливати на результати своєї поведінки, розвивати свою «самоефективність», яка передбачає «вміння усвідомлювати власні здатності і будувати поведінку, що відповідає специфічній задачі і ситуації» [1, с. 63]. Серед практичних методів, описаних А. Бандурою, важливу роль відіграє процес прихованої вправи (різновид когнітивного моделювання), який використовується тільки на когнітивному рівні, переважно в одній з двох систем: образній чи вербальній. За допомогою методик моделювання вирішуються задачі побудови стереотипів поведінки, зменшення неадаптивних стереотипів, полегшення проявів слабко представлених у поведінковому репертуарі людини стереотипів.

З огляду на основні положення інтеракційного підходу, який бере початок у «теорії поля» К. Левіна, чинниками, які впливають на особливості поведінки людини в ситуації, є як конкретні соціальні обставини, так і ставлення людини до ситуації, яке, у свою чергу, зумовлюється конкретними умовами процесу особистісної соціалізації й індивідуально-особистісними якостями. Вплив ситуації на поведінку опосередковується сприймаючо-когнітивними системами індивіда (Д. Магнуссон).

Критичні зауваження щодо описаних підходів ґрунтуються на визнанні того, що не завжди розуміння людини як активного суб'єкта (що зокрема притаманне саме когнітивній психології, інтеракційному підходу), передбачає реалізацію дійсно суб'єктного ж до неї – людини – підходу у практиці психолого-педагогічних впливів. «Незважаючи на визнання активності й індивідуальної вибірковості психічного відображення, яка проголошується в рамках даного підходу, в ході використання конкретних методів впливу людина насправді залишається об'єктом зовнішніх впливів і психічного маніпулювання», – зазначає Г. О. Ковальов [5, с. 44].

Гуманістично зорієнтовані програми допомоги людям у процесі їх особистісного зростання і розвитку, виходять із того, що життя людини не можна зрозуміти, якщо не брати до уваги її найвищі прагнення. «Зростання, самоактуалізація, прагнення до здоров'я, пошук ідентичності та автономності, жадоба прекрасного (та інші способи руху «нагору») на цей час потрібно сприйняти безумовно як широко розповсюджену і, можливо, універсальну тенденцію людини» [9, с. 250]. Особистісно-орієнтований підхід (гуманістична психологія) передбачає створення стосунків особливого типу – таких, у яких реалізовується безумовне прийняття, розуміння, довіра і відсутність оцінювання. Такі стосунки вважаються необхідною (а часто й достатньою) умовою для усвідомлення особистістю самої себе, своїх особливостей, можливостей змін. Особистість, яка не приймає себе, негативно до себе ставиться, відчуває проблеми перш за все на емоційному рівні: такі люди стикаються з проблемами у диференціації, адекватному вираженні і регуляції емоцій. Це часто супроводжується низькою самооцінкою, неможливістю адекватно відповісти на вимоги ситуації. Тому вважається, що основним джерелом зміни ситуації, її подолання, є зміни в самій особистості, її цінностях, «Я-концепції» [7].

Для вітчизняної психологічної традиції характерним є не тільки розуміння розвитку як основного способу існування особистості впродовж її життєвого шляху (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко та ін.), а й розуміння можливості людини щодо самодетермінації, внутрішньої особистісної активності, спрямованої на розвиток себе, саморозвиток, самотворення – суб'єктності – її визначальними як особистості особливостями (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Г. С. Костюк, Т. М. Титаренко та ін.). Загальноновизнаним також є принцип єдності інтерпсихічного й інтрапсихічного (Л. С. Виготський). Важливим механізмом внутрішнього руху вважається також процес свідомої зміни ставлення людини до її інтеріоризованого особистісного досвіду, який відбувається у ході рефлексії, і дає новий досвід (Д. О. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб, Г. П. Щедровицький та ін.).

Стратегію психологічного впливу, що є релевантною такому підходу, визначають як розвивальну (на противагу імперативній і маніпулятивній), а психологічною умовою реалізації такої стратегії вважається діалог, у «якому розгортається творчий процес взаєморозкриття і взає-

морозвитку, створюються умови для самовпливу і саморозвитку особистості» [5, с. 46].

На перший план серед методів психологічного впливу у межах особистісно-орієнтованої та суб'єкт-суб'єктної парадигм виходять психологічне просвітництво і профілактика, які передбачають не тільки, і не стільки теоретичне визнання підходу до особистості як до суб'єкта свого життя, а й практичну реалізацію людиною власної проактивності, суб'єктності.

Висновки. Визнання ідей суб'єкт-суб'єктного та особистісно-орієнтованого підходу, а також розуміння механізмів, рушійних сил і чинників, які сприяють розвитку особистості, дозволяють стверджувати, що для здійснення ефективного психолого-педагогічного впливу на особистість студентів і метою розвитку їх компетентності як майбутніх фахівців необхідно:

- створити умови соціальної взаємодії, у яких у студентів актуалізується потреба і набувається досвід реалізації компетентісно важливих рис, навичок, знань;
- сприяти здійсненню студентами самостійних зусиль щодо постановки цілей діяльності (у першу чергу навчальної), визначення її змісту, критеріїв і показників змін у собі і своєму житті;
- сприяти активізації рефлексивних зусиль молодих людей, у ході яких здійснюється набуття нового особистісного досвіду у процесі переструктурування вже набутого;
- використовувати в освітньому процесі інтерактивні методи і технології, побудовані на використанні діалогічних способів взаємодії.

Перспективами подальших розвідок у визначеному напрямку мають стати питання психологічного змісту і компонентної будови професійної компетентності фахівців різного профілю, розробка психолого-педагогічних програм відповідно до визначених компонентів, визначення місця програм у навчальному і виховному процесі вищих навчальних закладів, розробка і структурування відповідного методичного інструментарію тощо.

Список використаних джерел

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура — М. : Евразия, 2000. — 320 с.
2. Бургун І. Передумови та історія становлення компетентісного підходу / І. Бургун // Педагогіка і психологія. — 2010. — № 1—2(50—51) — С. 8—16.

3. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду [Електронний ресурс] / М. С. Головань. — Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/111/1/Holovan_3.pdf.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И. А. Зимняя. — М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 20 с.
5. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. — 1987. — №3. — С. 41—49.
6. Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. — К. : «К. І. С.», 2004. — 112 с.
7. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс — М. : «Прогресс», «Универс», 1994. — 480 с.
8. Ягупов В. В. Компетентісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. — 2007. — Том 71. — С. 3—8.
9. Hjelle A. L. Personality Theories: Basic Assumption, Research, and Applications / A. L. Hjelle, D. G. Ziegler — New York : McGraw-Hill, 1976.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bandura A. Teorija socialnogo nauchenila \ Bandura A. — М. : Jevrazija, 2000. — 320 s.
2. Burgun I. Peredumovy ta istorija kompetentnisonogo pidhodu / I. Burgun // Pedagogika I psihologija. — 2010. — № 1—2 (50—51) — S. 8—16
3. Golovan M. S. Kompetenzija I kompetentnist: dosvid teoriji, teorija dosvidu [Elektronnyj resurs] / M. S. Golovan — Rezhym dostupu: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/111/1/Holovan_3.pdf.
4. Zimnjaja I. A. Ključevyje kompetentnosti kak rezultativno-zelevaja osnovakompetentnostnogo podhoda v obrazovanii / I. A. Zimnjaja. — М. : Issledovatel'skij zentr podgotovki spezialistov, 2004. — 20 s.
5. Kovaljov G. A. Tri paradigmy v psihologii – tri strategii psihologičeskogo vozdejstvija / G. A. Kovaljov // Voprosy psihologii. — 1987. — №3. — S. 41—49.
6. Kompetentnisnyj pidhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukrajnjski perspektivy: Biblioteka z osvितnojoj polityky / Pid zag. Red. O. V. Ovcharuk. — К. : «К. І. С. », 2004. — 112 s.
7. Rodzhers K. R. Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenije cheloveka / Rodzhers K. R. — М. : «Progress», «Univers», 1994. — 480 s.
8. Jagupov V. V. Kompetentnisnyj pidhid do pidgotovky fahivziv u systemi vyschojoj osvity / V. V. Jagupov, V. I. Svystun // Naukovi zapysky. Pedagogichni, psihologichni nauky ta socialna robota. — 2007. — Том 71. — S. 3—8.
9. Hjelle A. L. Personality Theories: Basic Assumption, Research, and Applications / Hjelle A. L., Ziegler D. G. — New York : McGraw-Hill, 1976.

СИВОГРАКОВА З. А.

**СУБЪЕКТНЫЙ ПОДХОД КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОГРАММ РАЗВИТИЯ
КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА**

На основе проведенного анализа представлено понимание компетентности и профессиональной компетентности как интегрального личностного образования, а также основное содержание процесса формирования компетентности с точки зрения развития личности профессионала. Представлены современные психолого-педагогические подходы к осуществлению развивающего влияния на личность: поведенческий, когнитивный, интегративный когнитивно-поведенческий, интеракционный, субъектный и личностно-ориентированный подходы. Определены особенности субъектного и личностно-ориентированного подходов, а также релевантные им методы психолого-педагогического влияния.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, профессиональная компетентность, развитие личности, психолого-педагогическое влияние, субъектный подход, компетентность, сполбность.

SYVOGRAKOVA Z. A.

**SUBJECT APPROACH AS A METHODOLOGICAL BASIS
OF FUTURE SPECIALIST'S PSYCHO-PEDAGOGICAL COMPETENCE
DEVELOPMENT PROGRAMS**

The understanding based on the analysis results of competence and professional competence as an integral personal formation are presented. The thesis that the essence and aim of psycho-pedagogical process of specialist's professional competence formation is developing his or her personality are argued. The overall analysis of current psychological and pedagogical approaches to the implementation of developmental influence on personality results are presented. The basic aspects of behavioral, cognitive, integrative cognitive-behavioral, interactional, of subject personal-centered approaches are allocated. The basic mechanisms, driving forces and factors of personal development such as: transition mechanism interpsychic content to intrapsychic, mechanism of reflexive change man's relationship to own internalized personal experience, the process of self-importance in the development of the individual and others are described. The conformity of subject personal-centered approach to the basic principles and psychological aspects of human development is locked. Methods of psycho-pedagogical influence relevant subject personal-centered approach are defined. The recommendations to optimize the psychological and pedagogical work on the development of a competent professional person are presented in the findings.

Keywords: competence approach, competence, professional competence, personal development, psychological and educational influence, subject approach.

Стаття надійшла до редколегії 12 вересня 2014 року